

**Recenzja rozprawy doktorskiej pani mgr Barbary Geneja-Pietrzak
pt. *Religijność młodych Podhalan i jej uwarunkowania kulturowe*,
napisanej pod kierunkiem
promotora prof. dra hab. Stanisława Głaza SJ
oraz promotora pomocniczego dr hab. Izabeli Kaczmarzyk,
Kraków 2021, ss.247.**

Historia nauki wskazuje nie tylko na wiele tzw. przypadków czy zbiegów okoliczności decydujących o istotnych odkryciach, ale także opisuje zdarzenia czy doświadczenia życiowe uczonych, które zdecydowanie określiły ich zainteresowania badawcze. Także autorka recenzowanej rozprawy wyraźnie wskazuje na osobiste motywacje podjęcia badań naukowych i we Wstępie pisze: *Ze względu na to, iż zaczęłam poszukiwać korzeni własnej religijności i kultury, z której się wywodzę, postanowiłam podsumować ten etap mojego życia niniejszą dysertacją* (s.6).

Przedstawiona dysertacja jest obszernym opracowaniem w paradygmacie nauk o kulturze i religii, w którym przyjęto założenie, że religijność jest częścią kultury podhalańskiej. Poza Wstępem, Wnioskami końcowymi, Bibliografią, Aneksem i Spisem fotografii, rozprawa zawiera 5 rozdziałów przypisanych do dwóch części.

TREŚĆ I WARTOŚĆ MERYTORYCZNA ROZPRAWY

Jak już nadmieniałem, praca składa się z dwóch zasadniczych części: teoretycznej i badawczej. Pierwsza z nich stanowi tło do referowanych później badań własnych Doktorantki. Choć jest zatytułowana *Tło kulturowe badań*, to jednak jest bogatsza w treść. Najpierw bowiem czytamy o interpretacjach religii podejmowanych w filozofii, antropologii kulturowej, psychologii i socjologii. Odwołując się do odpowiednio dobranej literatury, Doktorantka zasadniczo poprawnie referuje poglądy na temat struktury i znaczenia religii w życiu indywidualnym i społecznym. Omawia też wiele istotnych pojęć, które będą przydatne

w badawczej części rozprawy. Między innymi pisze o kryteriach dojrzałości religijnej, ma jednak pewien problem z jej definicją i zauważa: *Należy pamiętać, iż religijność jest pojęciem niezwykle trudnym do uchwycenia, a chrześcijaństwo religią, która cały czas stawia nowe wymagania, zatem nie można jednoznacznie określić, czym jest religijność dojrzała* (s.33). To prawda, że religijność człowieka jest złożonym fenomenem, ale chrześcijaństwo jednak ciągle stawia te same zasadnicze wymagania. Nieco dalej Doktorantka zajmuje się szerzej zagadnieniem pluralizacji życia i wpływem tego faktu na religijność. Interesujące jest zagadnienie tzw. religijności pozakościelnej, która – zdaniem cytowanego przez Autorkę znanego socjologa religii, ks. prof. Janusza Mariańskiego, charakteryzuje się przejściem od tradycji do detradycjonalizmu, od instytucjonalizacji do deinstytucjonalizacji, od heteronomii do autonomii, od wielkiej do małej Tradycji (por. s. 39). Jest to ciekawy wątek i mógłby być odniesiony do naszkicowanego w Zakończeniu pracy religijnego profilu Podhalańszczyzny.

Rozdział ten zamyka ważna dla odpowiedniego rozumienia religijności Podhalańszczyzny analiza fenomenu religijności ludowej, którą Doktorantka traktuje jako istotne zagadnienie, ponieważ zauważa, że *religijność podhalańska w dużej mierze zakotwiczona jest właśnie w religijności ludowej* (s.46). Zaznacza też, że wielu badaczy kultur ludowych zwraca uwagę na słabość religijności ludowej, która – ich zdaniem – wynika z przywiązania do rytuałów i obrzędów.

W obszernym, ponad 60 stronicowym drugim rozdziale omawianej części teoretycznej Doktorantka przedstawia kolejne zagadnienia, które mają uzasadnić planowane badania testowe. Dookreśla więc teren badań, nazywając go dość osobliwe *Podhale wynalezionym*. Podobnie używa emocjonalnych wyrażań pisząc o micie wyjątkowego Podhalańszczyzny w odniesieniu do ks. Józefa Stolarczyka. Można zapytać, czy adekwatne jest nazwanie ks. Tischnera i Jana Pawła II piewcami „podhalańszczyzny”. W kolejnym podpunkcie tego rozdziału zajmuje się historią badań na religijność Podhalańszczyzny, zwracając uwagę na powiązania te także z różnymi kultami przyrody. Po przedstawieniu rozumienia pojęcia i zjawiska kultu, szerzej zajmuje się znaczeniem kultu smreka. Opis tego zjawiska opiera na szerokiej bazie źródłowej. Oprócz odwołań do badań znanych etnografów i etnologów (Znaniński, Malinowski) przytacza rozpoczęte w XVIII w. relacje misyjne Jezuitów, którzy notowali, że *nieopodal Zakopanego znajdował się stary „smrek”, nazwany „świętem smrekiem”* (s.67), a odnosząc się do pytania o trwanie kultu czy zwyczaju cytuje wypowiedź swojej babci sprzed 3 lat. W dalszej części tego rozdziału zapoznajemy się z funkcjonującymi na Podhalu mitami słowiańskimi (wiera w demony, czarownice) i podhalańskimi (np. mit zbójnicki) oraz obrzędowością podhalańską,

w której odkrywa się elementy słowiańskiej religijności. Ciekawe wywody na ten temat ilustruje czarno-białymi i kolorowymi fotografiami. W końcowej części tego rozdziału Doktorantka koncentruje się na współczesnych wymiarach religijności omawianej grupy i zwraca szczególną uwagę na kult Matki Boskiej Ludźmierskiej. Podkreśla też znaczenie gwary podhalańskiej, która w różnej formie (np. poezja, pieśni, jasełka) wyraża najwyższy szacunek wobec Boga. Potwierdzają to przytaczane przez Autorkę konkretne wypowiedzi Podhalan. W opisie znaczenia krzyża dla podhalan zabrakło mi wypowiedzi Jana Pawła II z pamiętnego spotkania pod Giewontem w 1997 r. Na zakończenie charakterystyki współczesnej religijności podhalańskiej Doktorantka podejmuje dwa ważne wątki. Odnosi się jeszcze raz do mitu wyjątkowego górala i wyjątkowej góralszczyzny. Wydaje się, że nie należy mówić o micie, lecz po prostu o wyjątkowości kultury Podhalan, która w sposób performatywny buduje i wyraża swoją tożsamość. Nie jestem też pewien, czy ks. Józef Tischner uważał – jak pisze Doktorantka - *iż bycie góralem to kwestia urodzenia, wyssania z mlekiem matki topografii miejsca, na którym się żyje (s.114).*

Drugi wątek, kończący teoretyczną część rozprawy, jest opisem zachowań podczas pandemii, kiedy charakterystyczne było liczne święcenia pokarmów wielkanocnych, co ma świadczyć o wciąż żywej tradycji religijnej na Podhalu. Dobrze, że Doktorantka nie idealizuje tego typu tradycji i stawia bardzo ważne pytania o wpływ pandemii na religijność zwłaszcza młodych Podhalan. Zagadnieniu empirycznej weryfikacji postawionych w związku z tym hipotez poświęcona jest druga część rozprawy.

W drugiej części pracy, dotyczącej badań empirycznych, wyodrębnione zostały trzy rozdziały. Zgodnie z metodologią badań empirycznych, Doktorantka formułuje problem badawczy oraz pytania i hipotezy badawcze. Lakonicznie stwierdza, że literatura wskazuje na proces przemiany w religijności Podhalan. Siedem hipotez dotyczy: wiary i modlitwy, poziomu akceptacji zasad moralnych Kościoła, zaangażowania religijnego, dojrzałości religijnej, czynników kulturowych kształtujących religijność młodych Podhalan oraz ich stosunku do religijności starszego pokolenia. W badaniach zastosowano różne metody. Dwie z nich zostały skonstruowane przez Doktorantkę. Są to *Kwestionariusz Religijności* oraz *Kwestionariusz Uwarunkowań Kulturowych* i jako metody socjologiczne służą badaniem opinii oraz przekonań. Zawierają wiele pytań przypisanych do określonych wątków tematycznych. W *Kwestionariuszu Religijności* są to: wiara, modlitwa, przeżycia religijne, praktyki religijne, zmiany religijności, moralność, tradycja, magia. Zaś *Kwestionariusz Uwarunkowań Kulturowych* składa się z pytań otwartych, obejmujących następujące zagadnienia: bycie

Podhalaninem, bycie górale, mit wyjątkowego górala, rytuały magiczne, tradycja słowiańska, religijność podhalańska dzisiaj, twoja religijność, kultura Podhala dzisiaj, tradycja i pandemia koronawirusa. Opisane powyżej kwestionariusze pod względem psychometrycznym zawierają pewne braki. Nie opisano bowiem sposobu doboru pytań oraz ich rzetelności i trafności diagnostycznej.

Inną kategorię metod zastosowanych w badaniach stanowią testy psychologiczne. Są to dwie znane skale do badania religijności skonstruowane przez amerykańskich uczonych i zaadoptowane do polskich warunków przez s. prof. Beatę Zarzycką z KUL. *Skala Centralności Religijnej Stefana Hubera (C-15)* jest skalą typu Likerta i pozwala ująć 5 wymiarów religijności, którymi są: przekonania religijne, modlitwa, doświadczenie religijne, kult i zainteresowanie problematyką religijną. Natomiast *Skala Pocieszenia i Napięcia Religijnego (RCSS) Yali, Exline, Wood i Worthington* służy do określenia na 10-stopniowej skali wymiaru pocieszenia religijnego oraz trzech wymiarów napięcia religijnego, które mierzą: lęk i winę, negatywne emocje względem Boga oraz negatywne interakcje społeczne związane z religią. Wymienione skale zostały właściwie opisane, co pomogło w psychologicznym dookreśleniu badanej rzeczywistości.

Z tak przygotowanymi narzędziami badawczymi w listopadzie 2019 i październiku 2020 roku Doktorantka dotarła do 220 respondentów - młodych Podhalan, w większości kobiet, w wieku 19-30 lat. Z tej próbki badawczej wyodrębniono dwie grupy. Pierwszą, największą (N =160), która wypełniła dwie skale oraz *Kwestionariusz Religijności* oraz drugą - 20 osobową wypełniającą tylko *Kwestionariusz Uwarunkowań Kulturowych*. W tym kontekście powstaje pytanie: dlaczego nie wszyscy wypełniali wszystkie testy? W dalszej części omawianego rozdziału w 15 wykresach (błędnie nazwanymi tabelami) zamieszczono dane demograficzne i autodeklarację religijną respondentów.

W najobszerniejszym rozdziale części empirycznej rozprawy, liczącym 59 stron, Doktorantka analizuje otrzymane wyniki. Rozpoczyna od danych *Kwestionariusza Religijności*. W 29 wykresach (w dalszym ciągu mylnie nazywanych tabelami) prezentuje procentowe dane odpowiedzi na poszczególne wymiary religijności. Szczególnie dużo miejsca (7 stron) poświęca zagadnieniom moralnym, co wydaje się słuszną decyzją nie tylko z powodu dość powszechnego przekonania, że górale są ostoją moralności. Wyniki temu przeczą i ujawniają pewien paradoks, bowiem 98% respondentów uważa, że zasady moralne są potrzebne w ich życiu, ale np. pozytywnie lub raczej pozytywnie współżycie seksualne przed ślubem ocenia 74% respondentów, związki niesakramentalne 64%, rozwody 48%,

a bezgrzeszność aborcji 19%. Doktorantka nie podejmuje się w tym miejscu interpretacji powyższych wyników, które weryfikują hipotezę o różnicy między moralnością Kościoła a moralnością młodych Podhalan. Podobnie jest z hipotezą o różnicach w religijności między badanymi a ich rodzicami i dziadkami, którą dostrzega 69% respondentów.

W dalszej części omawianego rozdziału są zestawione wypowiedzi z *Kwestionariusza Uwarunkowań Kulturowych*. Ze względu na małą liczebność badanych, w tekście jedynie sporadycznie spotyka się dane procentowe, ale jest wiele wartościowych i dobrze dobranych cytatów z przeprowadzonych wywiadów. Są też takie, które stwarzają problemy interpretacyjne, np. fakt, że zdaniem 1/4 ankietowanych kontekst wystąpienia Jana Pawła II pod Wielką Krokwią *ukszałtował wśród podhalan poczucie wyjątkowości, a wręcz postawę niejakiego nacjonalizmu* (s.184).

Analiza wyników uzyskanych w skalach psychologicznych zajmuje ostatnią część rozdziału. Zostały one przejrzysto ukazane w wykresach i tabelach, a do ich opracowania zastosowano odpowiednie obliczenia statystyczne (procenty, średnie arytmetyczne, odchylenia standardowe, rachunek korelacyjny, istotność różnic), co w sposób bardziej konkretny ukazuje różne znaczenie wyodrębnionych wymiarów religijności. Praca zyskałaby na znaczeniu, gdyby przedstawione wyniki skonfrontować z innymi badaniami przy pomocy tych samych metod. Pozwoliłoby to na dookreślenie specyfiki religijności młodych Podhalan. Powstaje też następujące pytanie: w jakiej relacji (korelacji) pozostają wyniki Skal do wyników kwestionariuszy? Niestety, ta kwestia nie została też podjęta w ostatnim rozdziale rozprawy, natomiast Doktorantka zarysowuje w nim profil religijności młodego Podhalanina. Praktycznie jest to podsumowanie poprzednio przedstawionych danych z wyraźną koncentracją na czynnikach kształtujących religijność badanych osób i odwołaniem do pytań i hipotez badawczych. We wnioskach końcowych mamy próbę szerszego spojrzenia na wykonaną pracę. Autorka bowiem przywołuje cytowanych w części teoretycznej różnych autorów a także własne obserwacje, aby zinterpretować niepokojące przejawy religijności badanych. W związku z tym trzeba zapytać o powiązania między kulturą a religijnością. Możliwe są w tym zakresie dwa modele interpretacyjne: (1) sekwencyjny, kiedy jeden z fenomenów (kulturę lub religię) traktujemy jako pierwszy w porządku chronologicznym i motywacyjnym, oraz (2) korelacyjny, gdy mamy do czynienia ze wzajemną, aktualną i wielopoziomą relacją kultury i religii. Uważam, że na kanwie analiz teoretycznych i badań testowych, przedstawionych w omawianej rozprawie, taka dyskusja mogłaby się okazać owocna.

FORMALNY ASPEKT PRACY

Praca jest napisana komunikatywnym językiem, ubogacona także ciekawymi fotografiami. Spotyka się jednak niedociągnięcia redakcyjne czy interpunkcyjne, pewne powtórzenia, np. *Problematyka podjętego zagadnienia w pracy* (s. 210) i *Analiza podjętego zagadnienia w pracy* (s. 211). Przypisy są zasadniczo poprawne, a niektóre nawet za obszerne, choć erudycyjne i zwracają uwagę na poboczne wątki, np. analizę różnic między sztuką religijną a sztuką sakralną (przypis 21, s.18). W Bibliografii nie zawsze podano nazwę wydawnictwa. Numeracja rozdziałów w pracy jest inna, aniżeli w spisie treści. I jeszcze kilka uwag dotyczących pisowni. Chodzi o konsekwentne odróżnianie w pisowni Kościoła jako wspólnoty czy instytucji od kościoła - budowli. Skoro w treści pracy pisze się ks. przed nazwiskami Józefa Tischnera i Józefa Stolarczyka, to należy to także umieścić w spisie treści.

WNIOSEK KOŃCOWY

Wskazane powyżej pewne niedociągnięcia redakcyjne są niewielkie, a praca wartościowa, choć niejednorodna. Część teoretyczna jest mniej twórcza, gdyż bazuje na znanej, interdyscyplinarnej literaturze, natomiast część badawcza jest bardziej odkrywczą, bo ustala szereg interesujących faktów dotyczących religijności i kultury. Doktorantka wykazała się inwencją twórczą, przygotowując odpowiednie metody psychometryczne, oraz pracowitością związaną z długimi i – ze względu na pandemię - trudnymi badaniami.

Praca ma charakter interdyscyplinarny i dzięki przeprowadzonym badaniom socjologiczno-psychologicznym wyraźnie poszerza analizy kulturoznawcze, co uważam za istotną wartość rozprawy. Dodatkowe jej znaczenie polega na istotnym pogłębieniu wiedzy o percepcji religijności i kultury przez młodych Podhalan.

Stwierdzam zatem, że rozprawa pani mgr Barbary Geneja-Pietrzak spełnia warunki stawiane pracom doktorskim przez Ustawę z dnia 30 lipca 2018 – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce, art.187 i wnioskuję do Rady ds. Stopni Naukowych Akademii Ignatianum w Krakowie o dopuszczenie Kandydatki do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

ks. prof. dr hab. Józef Makselon